

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ: ЕВОЛЮЦІЯ ОЦІНОК

**КОРОЛЬ І. Ф.,
ЛАБУНЕЦЬ Н.**

Пам'ятні і водночас трагічні події 1956 р. стали однією із ключових проблем не тільки угорської, але й західноєвропейської історії. У них, як у зеркалі, знайшли відображення основні характерні закономірності і протиріччя як угорської дійсності, так і в цілому колишнього "соціалістичного табору".

Про всі ці аспекти проблеми, а тим більше про суттєві сторони і конкретні події в Угорщині 1956 р., український читач, як і вся громадськість світу до недавня знали дуже мало і, в основному, у сфальсифікованому трактуванні, захищеному ідеологічними штампами. В умовах ідеологічного протистояння, непримиримості і конфронтацій, викликаних політикою "холодної війни", переважна більшість наукових робіт, присвячених угорській історії повоєнного розвитку, а тим більше 1956 р., були написані з допомогою кривих ідеологічних дзеркал, з "узгоджених" марксистсько-ленінських позицій.

За більш як за чотири десятиріччя, що минули після трагічних подій в Угорщині, створено солідну історіографію проблеми. Але греба погодитися з думкою відомого московського вченого В. Пронько про те, що "література, яка була опублікована по гарячих слідах цих подій, а також та, яка виходила до кінця 80-х років, мала тенденційний характер. Це пояснюється передусім політичними умовами, в яких працювали дослідники, відсутністю доступу до важливих архівних документів, існуванням ідеологічного табу та жорсткою державною цензурою" [1].

Оцінка угорських подій 1956 р. вченими пройшла два етапи у своєму розвитку. Перший охоплює період з 1956 до кінця 1990 рр., другий - з початку 90-х рр., він продовжується і в наш час. В наукових працях як угорських, так і радянських дослідників, які були опубліковані :до кінця 80-х рр., як правило, оцінка угорських подій 1956 р. носила сфальсифікований характер, була однобокою.

Історики були позбавлені можливості розглядати події 1956 р. у всіх їх складнос-тях і протиріччях, давати їм об'єктивну оцін-

ку. Єдине, що дозволялося, це визнання окремих помилок і "прорахунків" попереднього ортодоксально-догматичного партійного керівництва на чолі з М. Ракоші – Е. Gere, але при цьому дослідник повинен був покласти всю основну вину за підготовку і розв'язання "бунту" на антипартійні елементи, ревізіоністів, згуртованих навколо І. Надя. Такими були негласні вимоги до тих, хто займався висвітленням подій в Угорщині в 1956 р. Були виключені навколо цих проблем будь-які дискусії.

У результаті тих політичних умов, що склалися як в Угорщині, так і в СРСР, у наукових доробках вчених був відсутній комплексний аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, які спричинили назрівання кризової ситуації в Угорщині, тенденційно висвітлювалася розстановка сил в ході національно-визвольної боротьби угорського народу проти тоталітарного режиму, у рожевих тонах, неправдиво висвітлювалася участь радянських збройних сил в угорських подіях. Далеким від істини було трактування діяльності кадарівського режиму по консолідації ситуації в країні після придушення народного повстання.

За вищенаведеними постулатами виступи трудящих Угорщини проти тоталітарного режиму розцінювалися як суто контрреволюція, а введення радянських військ для придушення національно-визвольної боротьби – як інтернаціональна місія СРСР. Причини виникнення трагічних подій зводились, як правило, до таких взаємодіючих факторів: помилки і злочини сектантсько-догматичної кліки Ракоші–Гере у керівництві Угорської Партії Трудящих (УПТ); ревізіоністська зрадницька діяльність у партії внутрішньопартійної опозиції, очолюваної І. Надем і Г. Лошонці; підривна діяльність внутрішніх контрреволюційних сил і міжнародного імперіалізму.

Таким чином, вина за розв'язання кривавих угорських подій покладалася: по-перше, на серйозні прорахунки у діяльності вищих партійних органів, в першу чергу, керівницт-

ва УПТ і внутрішньопартійну опозицію; по-друге, на внутрішні контрреволюційні сили і, по-третє, на підривну діяльність міжнародного імперіалізму. Вперше офіційно ці причини були сформульовані у виступі Яноша Кадара 2 грудня 1956 року на засіданні Тимчасового ЦК УСРП. Лідер угорських комуністів кваліфікував жовтневі події як контрреволюційний бунт, чимало розповідав про діяльність таємних терористичних організацій та зібрань, антисоціалістичних банд і шпигунських гнізд, агентів імперіалізму і зрадників справи робітничого класу, демократії і соціалізму, підривну діяльність спецслужб тощо [2]. Щоправда, на цей раз Я.Кадар зробив заяву, що «платформа, з якою виступав уряд Імре Надя до 27 жовтня, «у своїй основі була правильною» [3]. В наступних промовах Я. Кадара і, особливо, після страти Імре Надя, оцінка діяльності як уряду в цілому, так і його прем'єра, різко змінилася. Дати оцінку діям радянських військ в Угорщині Я.Кадар навжився лише 26 листопада 1956 р. у заяві кореспондентам радянської преси. Він підкреслював, що введення військ на територію Угорщини було здійснено на прохання угорського уряду для припинення кровопролиття в країні, відвернення реставрації капіталізму і небезпеки війни, реальна небезпека якої, на думку Я.Кадара, існувала. Теза про інтернаціональну місію Радянської Армії в Угорщині 1956 р. звучала з вуст Я.Кадара і в наступних офіційних виступах, зокрема, в інтерв'ю будапештському кореспонденту газети «Известия» у зв'язку з річницею підписання Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу (17 лютого 1957 р.), на переговорах між делегаціями КПРС і УСРП (28 березня 1957 р.) [4]. Не зрікся він її до кінця свого життя.

Глибокий «марксистсько-ленінський» аналіз угорських подій 1956 р. відбувся вперше на грудневому (1956 р.) Пленумі ЦК УСРП. (Під кінець 1956 р. Угорська Партія Трудящих практично перестала існувати, виявилася неіснуючою. ЦК партії оголосив про її саморозпуск. За ініціативою Я.Кадара було створено новий революційний центр, який і провів реорганізацію партії, розробив програму дій. Щоб відмежуватися від ідейних збочень УПТ угорські лідери комуністів прийняли рішення змінити назву партії на Угорська соціалістична робітничка партія.) Учасники партійного форуму кон-

стантували, що внутрішніми причинами подій явилися: сектантсько-догматичні помилки і бюрократичні методи попереднього керівництва УПТ, злісні нападки на партію з боку ревізійністської групи Імре Надя, активна участь у підготовці і здійсненні заговору контрреволюційних хортистсько-поміщицьких сил. Одночасно в документі наголошувалося, що основну і вирішальну роль в угорських подіях відіграв міжнародний імперіалізм, який, на думку угорських комуністів, прагнув повалити народно-демократичний лад в країні, послабити табір соціалізму, створити вогнище війни в Європі, використавши для цього фашистські і буржуазні елементи, які активно нібито «діяли в Угорщині і за її межами [5]. Окрім того, в документі давалася оцінка учасникам жовтнево-листопадових подій в Угорщині. В ньому наголошувалося, що більшість молоді, яка брала участь у демонстраціях 23 жовтня у Будапешті, була розлючена помилками і методами керівництва кліки Ракоші-Герге, керувалася прагненням усунути ці помилки, зміцнити основи народно-демократичного ладу і що народні маси, які піднялися по всій країні як у своїй меті, так і в прагненнях і почуттях були, в переважній більшості, вірними синами Угорської Народної Республіки, чесними трудівниками і справжніми патріотами, а не контрреволюціонерами. Але далі вже тон оцінки дій народних мас міняється і констатується, що ці чесні учасники демонстрацій й мітингів, які висували цілком справедливі й законні економічні і політичні вимоги, сприяли послабленню народного ладу і порядку, збільшували шанси контрреволюції, грали їй на руку. Всі вони, за переконанням партійного керівництва, стали контрреволюціонерами з початком збройного повстання. В прийнятих наступних партійних документах оцінки подій 1956 року мінялися, вносилися окремі доповнення і уточнення, але упродовж кадарівського режиму вони носили необ'єктивний характер, заводили в оману як угорську, так і світову громадськість.

Оціночна концепція угорських подій 1956 року, закріплена в документах ЦК УСРП, була головним орієнтиром як для угорських, так і для вчених «братніх» соціалістичних країн, які (в умовах відсутності плюралізму думок, ідеологізації суспільного життя, жорстокої цензури, переслідування інакодумців - властивих рис тоталітарних партійно-дер-

жавних режимів) змушені були писати історичні праці з класових марксистсько-ленінських позицій, на основі принципу партійності науки, що виключало можливості об'єктивного висвітлення історичних подій, зводило науку до простої служниці пануючих комуністичних режимів.

Протягом 1956-1957 рр. Інформаційне бюро Ради Міністрів Угорської Народної Республіки видало три частини «Білої книги» під назвою «Контрреволюционные силы в венгерских октябрьских событиях», які в цих же роках були переведені з угорської на російську мову видавництвом іноземної літератури в Москві [6]. В першому випуску зібрано документи і фотографії про звітства злочинних, кримінальних елементів над комуністами, правоохоронними органами та їх родинами, що дійсно мало місце, особливо після проведеної амністії, коли на волю вийшли рецидивісти й інші злочинні елементи. За їх ініціативи розпочався самосуд, під прес якого дуже часто потрапляли безвинні жителі міст і сіл Угорщини. Автори книги роблять висновок, що «міжнародні імперіалістичні сили відіграли основну і вирішальну роль у фашистському зговорі в Угорщині» [7]. Це, звичайно, далеко від істини, бо вже на наступній сторінці читаємо «Сотні тисяч трудящих виступили за очищення народної влади, за ліквідацію повсюдно поширеного бюрократизму, за зміну політики, яка ображала національні почуття» [8].

У другій частині збірника «Біла книга» опубліковано окремі факти оцінки подій політичного характеру, а також нові фактичні матеріали про терор і переслідування прихильників соціалістичного ладу в Угорщині, самосуд над ними і їх родинами. З окремими положеннями і висновками збірника не можна погодитися. Скажімо, про безчинства профашистських елементів, які безкарно і безконтрольно здійснювали терористичні акти, чинили звірства над мирними трудівниками міст і сіл, запідозрюючи їх у співробітництві з органами держбезпеки, у симпатіях до комуністичного режиму. Можна погодитися і з положенням, що міститься у збірнику, про те, що радіостанція «Вільна Європа» несе відповідальність за кровопролиття в Угорщині в жовтні-листопаді 1956 р. Своїми передачами вона не сприяла політичній консолідації в країні, яка опинилася у вихорі трагічних подій, а, образно кажучи, підливала масло у вогонь. Але, не можна

цілком погодитися з висновком, що ініціаторами і організаторами збройного бунту «були іноземні агенти, хортистські емігранти і керівники хортистських нелегальних організацій в країні, які нібито й організували масові виступи і поступово їх очолили [9].

У третій частині «Білої книги» подано додаткові матеріали про події в Угорщині 1956 року. Мова йде про свідчення очевидців, протоколи допиту тощо. На відміну від двох попередніх випусків, де основна вина за угорські події 1956 р. покладалася на іноземних агентів, у третьому випуску акцент вини уже зміщується на внутрішні «реакційні» елементи [10]. Автори третьої частини «Білої книги» звинувачують керівництво Угорської Партії Трудящих, командний склад збройних сил країни, правоохоронні органи, які не проявили пильності, допустили випадки зради Батьківщини. Серйозній критиці піддається Імре Надь за трагічні події в Угорщині. Його звинувачують у бездіяльності проти «контрреволюції», в амністії кримінальних злочинців, у змові з контрреволюцією. Імре Надю інкримінувалося, що він як Голова Ради Міністрів проголосив багатопартійну систему і в той же час сприяв розгрому комуністичних організацій, дав дозвіл на створення буржуазних партій, ліквідував Угорську Партію Трудящих, намагався безпідставно ліквідувати Організацію Варшавського Договору і перетворити Угорщину у театр воєнних дій [11]. Цей перелік звинувачень можна було б продовжити, бо він нараховує близько 20 пунктів. Зауважило, що серед зрадників угорського народу в документі названо прізвища начальника Будапештської поліції Шандора Копачі, міністра оборони полковника Пала Малетера. Появу «Білої книги» громадськість Угорщини зустріла неоднозначно. Були її прихильники, які вважали, що вона на «достовірних фактах і документах» викрила суть і природу контрреволюційних елементів, їх прагнення до повалення соціалістичного ладу і реставрації капіталізму в країні. Було багато й таких, які засуджували видання, як фальсифікаторське, що прагнуло заперечити факт загального повстання угорського народу і визвольної боротьби проти тоталітарного режиму [12].

Подібне трактування подій 1956 р. в Угорщині оцінювалося в працях колишнього керівника органів безпеки Угорщини

Ервіна Холлоша і головного редактора журналу ЦК УСРП «Партийная жизнь» Віри Лайтаї [13], секретаря ЦК УСРП Е. Береца [14]. Класичним взірцем подачі матеріалів у фальсифікованому виді може бути, наприклад, збірник «О событиях в Венгрии. Факты и документы» [15]. В ньому однобічно підібрані документи і факти, щоб переконати громадськість, що народне повстання в Угорщині 1956 року - спроба внутрішньої контрреволюції і міжнародної реакції повалити народно-демократичний лад в Угорщині і реставрувати буржуазно-поміщицький. Але оскільки аналіз праць угорських істориків з даної проблеми детально подано в статті відомого дослідника історії Угорщини Б.Желіцкого [16], то автор даного повідомлення спробує проаналізувати окремі праці радянських дослідників.

У 1974 р. видавництво політичної літератури в Москві видало збірник документів і матеріалів, у підготовці якого брали участь радянські й угорські вчені. Він був присвячений 25-річчю підписання першого радянсько-угорського Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу і включав тільки найбільш важливі документи з історії співробітництва СРСР і Угорщини за період 1948-1970 рр. [17].

До збірника увійшли окремі договори, угоди, заяви, спільні комюніке, повідомлення про візити партійно-урядових делегацій, телеграми державних і громадських організацій обох країн, ноти міністерств закордонних справ СРСР і УНР, а також окремі документи Міністерств оборони СРСР і Угорщини. Ряд документів безпосередньо відносяться до подій 1956 р., але інтерпретація їх подається у класичному заідеологізованому плані, яка нічого спільного немає з реальною дійсністю. Як інакше розцінити таке тлумачення авторським колективом дій СРСР в 1956 р. «Вірний своєму міжнародно-обов'язку, СРСР надав угорському народу необхідну допомогу у боротьбі з контрреволюцією. Трудящі Угорщини з допомогою Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, при підтримці міжнародного робітничого класу розгромили контрреволюційний бунт, відстояли завоювання соціалізму» [18]. В такому дусі написана монографія Я.Я. Гришина. Її автор на основі багатого фактичного матеріалу через призму марксистсько-ленінської методології, з класових позицій аналізує дії угорсь-

кої, чехословацької і польської контрреволюції, намагається викрити діяльність тих, хто «прикривав свою антисоціалістичну діяльність абстрактними лозунгами "демократії", "гуманізму" і "свободи"». Разом з тим, на думку рецензентів монографії, яку автор статті не поділяє, стверджується, що в дослідженні Я.Гришина "показано героїчну боротьбу сил соціалізму, УСРП, КПЧ, ПОРП у справі виведення країн із кризи". Я.Гришин у 196-сторінковій праці нічого позитивного у подіях в Угорщині, Чехословаччині і Польщі не помітив, виступи трудящих мас і, в першу чергу інтелігенції, молоді проти тоталітарних режимів рішуче засуджує [19].

Подібних концепцій, про які йшла мова, в силу певних історичних обставин, дотримувалися й інші радянські вчені-дослідники історії Угорщини. Це відображено у третьому томі «Истории Венгрии» [20], в працях Л.Н.Нежинского [21], П.П.Безушко [22]. Обсяг даної статті не дає можливості детально рецензувати кожну згадану працю. На нашу думку, такої потреби і не має, бо це було б повторенням попереднього матеріалу. Радянські вчені у силу певних історичних обставин (як і їх колеги в Угощині) змушені були оцінювати угорські події з класових позицій, заперечуючи все те позитивне, що було пов'язане з їх виникненням і прагненням учасників подій.

Переломний період у дослідженні угорських подій 1956 р. настав тільки після того, як відбулася переоцінка угорських подій. А сталося це таким чином. 28 січня 1989 р. член вишого партійного керівництва Угорщини І.Пожгаї виступив із сансаційною заявою, в якій він першим з офіційних лідерів УСРП відмовився від попередніх оцінок подій 1956 р. як контрреволюційних. Посилаючись на висновки спеціальної комісії ЦК УСРП, створеної для аналізу та оцінки історичного шляху, пройденого країною за попередні сорок років, Пожгаї оцінив події 1956 р. як народне повстання. Ця заява була першим кроком на шляху кардинальної переоцінки подій 1956 р. Вона викликала великий резонанс як в Угорщині, так і за її межами.

6 грудня 1991 року угорський прем'єр-міністр Анталл відвідав Москву. Окрім інших серйозних проблем, які обговорювались під час візиту з радянською стороною, було піднято і питання про оцінку позицій керівництва СРСР щодо подій в Угорщині

1956 року, і, зокрема, введення радянських військ для придушення повстання. Оцінка нового радянського керівництва була такою: «Як політична помилка, як відкрите втручання у внутрішні справи сусідньої держави». Що стосується угорського лідера, то в інтерв'ю кореспонденту «Известий» Ф.Луцькову він заявив: «Ми вважаємо ці події національно-визвольною боротьбою угорського народу проти сталінського режиму, а радянських солдат, яких направили тоді у Будапешт, такими ж жертвами тодішнього режиму, як і угорців учасників боротьби» [23].

Остаточну риску під трагічним минулим (1956 - авт.) для УНР і СРСР підвів президент Росії Б.Єльцин під час візиту у Будапешт в листопаді 1992 року. У виступі перед депутатами Державних зборів Угорщини президент офіційно вибачився за радянську воєнну інтервенцію, а Держзбори прийняли спеціальну заяву, в якій високо оцінили позицію Росії, яка відкрила нові можливості для розвитку дружби і взаємовигідного співробітництва двох країн.

Під час цього візиту в Угорщину Б.Єльцин передав угорській стороні ряд раніше невідомих документів про те, як готувалася інтервенція радянських військ в Угорщину у 1956 році. Через три місяці вони були опубліковані в Будапешті у двох збірниках «Досьє Єльцина. Радянські документи про 1956 р.» і «Невідомі сторінки історії 1956 р. Документи з колишнього архіву ЦК КПРС». Невдовзі ці джерельні матеріали було опубліковано і в Москві [24]. Вони поділені на три частини: в першій дається оцінка становища в Угорщині, повстання очима СРСР; друга - повідомлення вищих радянських чиновників про хід повстання та оперативні дії радянських військ під час повстання; третя - документи по справі Імре Нада.

У вступі до книги висловлюється глибока подяка російському уряду за надані документи, але водночас відзначається, що це далеко не повний перелік архівних джерел про події в Угорщині, які зберігаються в Росії. Після цих офіційних заяв про еволюцію оцінок угорських подій 1956 р. і публікацій нових архівних документів з'являється ряд привинцово нових наукових праць, в яких по-новому розкриваються трагічні події 1956 р. в Угорщині. Найбільшу активність у цьому плані проявили московські вчені. Вони видали колективну монографію, а такі

відомі науковці як Желіцкі Б.Й., Мусатов В.Л., Пронько З.А. опублікували низку глибоких наукових статей, присвячених цій важливій проблемі [25]. Приємно відзначити, що за останні роки і науковці Ужгородського університету опублікували ряд статей, в яких з нових позицій дають об'єктивну оцінку угорським трагічним подіям 1956 року, аналізують їх причини, хід і наслідки. Мова йде про таких вчених як І.Король [26], І.Ліхтей [27]. Їх публікації є вагомим внеском в українську історіографію з цієї актуальної проблеми.

З наведеного матеріалу можна зробити кілька висновків.

По-перше, Росія в особі Єльцина як правонаступниця колишнього СРСР вибачилася перед угорським народом за агресію, вчинену радянськими збройними силами у 1956 р. Але, констатуємо, в Росії виявилось чимало консерваторів (навіть у парламенті), яким не по душі така поведінка президента Б.Єльцина. Підтвердженням цьому є той факт, що договір про дружні відносини і співробітництво Росії з Угорською Республікою був внесений у порядок денний російського парламенту для ратифікації тільки після тринадцяти місяців з часу його підписання. Але і цього терміну виявилось замало для більшості членів парламенту і документ був повернутий у Комітет по міжнародним і зовнішньополітичним справам та зв'язкам для доопрацювання, бо в преамбулі договору було записано, що "вторгнення в Угорщину у 1956 році призвело до придушення демократичних устремлень її народу" [28]. За оцінками багатьох журналістів і, зокрема, московського кореспондента агентства Рейтер, багатьох російських парламентарів дратував той факт, що Росія без кінця вибачається перед усім світом. Автор даної статті глибоко переконаний, що це був тільки початок серії вибачень. Довелося вибачатись і перед народами Чехословаччини. Доведеться вибачитись і перед польським і німецьким народами, і особливо, перед афганцями за грубість і агресивність. Тим більше перед народами Прибалтики, Молдови, України, Чечні, Нагорного Карабаху, Грузії, Абхазії, Таджикистану та іншими, які відчули на собі імперську руку керівництва колишнього СРСР і його правонаступника - уряду Росії. Як в народі говорять, що посієш, те й пожнеш. Від правди нікуди не дінешся.

По-друге, події в Угорщині 1956 р. носили швидкоплинний характер, багато питань вирішувалося раптово, нерідко у телефонних розмовах, усних розпорядженнях, а тому, очевидно, не все фіксувалося в документах. Не про все можна дізнатися і з тої причини, що ще живі окремі свідки й очевидці тих подій, які продовжують зберігати мовчання. Неопублікований ще й щоденник Імре Надя, написаний ним у в'язниці і який зберігається у його доньки. Ще чимало документів залишаються недоступними вченим і ми й досі мало знаємо історичної правди про трагічні події в Угорщині 1956 р.

По-третє, не можна не погодитися з висновком відомого московського вченого В.Мусатова щодо оцінки політичної поведінки

угорських лідерів тих часів Імре Надя і Яноша Кадара. За переконанням В.Мусатова «оба були відомими на той час політиками, комуністами і патріотами, кожен із них мав свою уяву про захист національних інтересів країни, очевидно, дискусія про місце в історії цих двох політичних діячів, рівнозначно як і оцінка трьох десятиріч «кадаризму», ще не закінчена» [29]. Дійсно, І.Надь заради національної злагоди в країні проголосив про її нейтралітет і вихід Угорщини з ОВД, а Я.Кадар вважав, що заспокоїти суспільство можна тільки з допомогою Радянського Союзу. Тут і стався розкол між двома угорськими лідерами, який трагічно завершився як для угорського народу, так і для Імре Надя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пронько В.А. Угорщина. Трагедія 1956 р.// Український історичний журнал (Далі - УІЖ).-1997.- № 5.- С. 67.
2. Желицки Б. Й. Уроки современной трагедии. Заметки историка// Иностранная литература (Далі - ИЛ).- 1988.- № 9.- С. 191.
3. Кадар Я. Избранные произведения.- Т. 1 (1956-1958 гг.).- М., 1972.- С. 121.
4. Советско-венгерские отношения. 1948 - 1970. Документы и материалы.- М., 1974.- С. 100-122.
5. Документы и материалы ВСРП.- М., 1967.- С. 131-132.
6. Контрреволюционные силы в венгерских Октябрьских событиях: В 3-х ч.- М., 1956-1957 гг.
7. Там же.- Ч. I.- С. 4.
8. Там же.- С. 5.
9. Контрреволюционные силы в венгерских событиях.- Ч. II.- С. 11.
10. Там же.- Ч. III.- С. 4.
11. Там же.- С. 7.
12. Там же.
13. Холлош Э., Лайтан В. Площадь Республики. 1956.- М., 1978; Холлош Э., Лайтан В. Холодная война против Венгрии. 1956.- М., 1985.
14. Берез Я. Крах операции «Фокус»: контрреволюция пером и оружием.- М., 1986.
15. О событиях в Венгрии. Факты и документы.- М., 1957.
16. Желицки Б. И. Венгрия 1956. Эволюция оценок венгерских историков// Новая и новейшая история (Далі - НиНИ).- 1992.- № 3.
17. Советско-венгерские отношения. 1848-1970. Документы и материалы.- М., 1974.
18. Там же.- С. 6.
19. Гришин Я. Я. Происки контрреволюции и защита революционных завоеваний.- Казань, 1989.
20. История Венгрии.- Т. 3.- М., 1972.
21. Нежинский Л. Н. Очерк истории народной Венгрии.- М., 1969.
22. Безушко П. П. Контрреволюционные силы и строительство социализма в Венгрии.- М., 1971.
23. Известия.- 1991.- 27 дек.
24. A "Jelcin-dossie". Szovjet dokumentumok 1956-rok.- Budapest, 1993.
25. Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса.- М., 1993; Желицки Б. Й. Венгрия 1956. Эволюция оценок венгерских историков// НиНИ.-1992.- № 3; Мусатов В.Л. СССР и венгерские события 1956 г.// НиНИ.- 1993.- № 1; Мусатов В.Л. Трагедия Имре Надя// НиНИ.- 1994.- № 1; Мусатов В.Л. Венгерское полу столетие (период после 1945 г.)// Международная жизнь.- 1997.-№ 4; Пронько В. А. Згадана праця.
26. Король І. Революція чи контрреволюція? Що сталося в Угорщині 40 років тому// Новини Закарпаття.- 1996.- 22 жовт.; Король І. Операція «Вихрь». До 40-річчя подій в Угорщині// Новини Закарпаття.- 1996.- 9 лист.
27. Ліхтей І. Події в Угорщині (1956 р.) та Чехословаччині (1968 р.) і позиція ООН// Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Організації Об'єднаних Націй.-Ужгород, 1997.
28. Известия.- 1993.- 23 янв.
29. Мусатов В.Л. Венгерское полу столетие.- С. 90.